

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
ДФ 12.093.013
у Маріупольському державному університеті
Міністерства освіти і науки України
доктору політичних наук,
професору Наталії ПАШИНІЙ

ВІДГУК

Офіційного опонента, доктора політичних наук, професора, декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Остапця Юрія Олександровича на дисертацію Карамана Костянтина Валерійовича на тему «Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій країн ЄС», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду ДФ 12.093.013 у Маріупольському державному університеті Міністерства освіти і науки України на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія»

Актуальність теми дослідження. Дисертацію присвячено дослідженню причин та особливостей включення концепту євроскептицизму до програмних настанов праворадикальних політичних партій та з'ясуванню особливостей еволюції їхніх поглядів на ідею європейської інтеграції та модель Євросоюзу у процесі політичної діяльності.

Актуальність і необхідність такого дослідження обумовлена складністю і неоднозначністю тих процесів, які характерні для нинішнього стану розвитку політичних партій і партійних систем у ЄС. В останні десятиліття політичні системи країн Європейського Союзу зіткнулися з низкою серйозних викликів, які мали вплив і на формування партійних систем. Вказані виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом, російсько-українською війною. Відтак одним із трендів, який має домінуючий характер та стійку тенденцію розвитку – це зростання впливу та посилення ролі у політичному процесі як на національному, так і на загальноєвропейському рівні праворадикальних партій.

Упродовж останніх двадцяти років праворадикальні партії з невеликих маргінальних об'єднань перетворилися у важливу складову партійно-політичних систем європейських країн. Вони представлені в Європарламенті

(фракції «Ідентичність і демократія», «Європейські консерватори та реформісти»), беруть участь у виборах до національних парламентів та місцевих органів влади. Станом на 01.01.2023 р. в 20 європейських державах праворадикальні партії мають свої фракції в національних парламентах та приймають участь у діяльності уряду, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

Вивчення значного масиву інформації, пов'язаної з функціонуванням євроскептичних партій, їх участі у виборчих процесах є цікавим і актуальним для України. Додаткова важливість означеного дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення українськими науковцями актуальних проблем партієтворення в країнах Європейського Союзу у контексті загальносвітових трендів розвитку і функціонування партійних систем та євроінтеграції України.

Як зазначає дисертант, практичне значення цієї теми є актуальним у контексті реалій політичних процесів в Україні, де партійна система знаходиться у процесі формування, зокрема, й у площині праворадикального спектру. У цьому контексті осмислення досвіду правих радикалів країн ЄС з вироблення концептів щодо європейського інтеграційного процесу може бути корисним для формування українськими правими ефективною позиції, що відповідає національним інтересам країни у питанні співпраці з ЄС (с. 14).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Спрямованість пошуку наукового вивчення особливостей функціонування праворадикальних парламентських партій в країнах ЄС, здійсненого К. В. Караманом, підпорядкована чітко визначеній меті дослідження, конкретизованій у низці дослідницьких завдань, що відображають недостатньо вивчені частини предмету дослідження (с. 16–17). Логіка дослідження, відображена у його структурі, розгортається через послідовне та методологічно вивірене здійснення огляду історіографічних та теоретико-методологічних засад вивчення діяльності радикальних партій; аналітичного осмислення передумов, етапів розвитку та регіональних особливостей євроскептицизму в ЄС у XXI столітті; визначення та обґрунтування перспектив праворадикальних партій у контексті європейського інтеграційного процесу.

Автором роботи чітко виокремлені об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження. Об'єктом дисертаційної роботи автор обрав євроскептицизм як особливе політичне явище, ідеологію та стратегію політичних партій і рухів у Європейському Союзі, а предметом дослідження – євроскептицизм у

програмних документах європейських праворадикальних парламентських партій.

Для досягнення мети автор ставить низку дослідницьких завдань: розкрити сучасний стан наукової розробки проблем євроскептицизму та ролі праворадикальних партій у європейському політичному процесі; систематизувати та поглибити сучасні концептуальні підходи до дослідження проблем євроскептицизму, правого радикалізму та поняття «праворадикальна партія»; систематизувати та класифікувати фактори, що зумовили перетворення євроскептицизму на один з провідних трендів розвитку політичного процесу на просторі Євросоюзу та дослідити специфіку його проявів на рівні окремих субрегіонів та країн ЄС.

Аналізуючи концептуалізацію поняття «євроскептицизм», його змістовне наповнення у теорії та практиці, автор дисертації характеризує різні підходи до трактування його сутності, а відтак описує різні його типи (с. 25–30) та робить висновок про те, що євроскептицизм є багатоструктурним та багатовекторним феноменом, який, зберігаючи загальні характеристики, не є універсальним явищем на всьому просторі, а має, як правило, свій регіональний вимір, свою специфіку в кожній із країн-членів ЄС.

Вивчаючи євроскептицизм автор пропонує для поглиблення розуміння його сутності розглядати його у взаємозв'язку з такими поняттями, як «європеїзація» та «євроцентризм» (с. 33), а також з'ясувати його співвідношення з таким явищем як популізм. Заслуговує на увагу виокремлення автором роботи причин євроскептицизму та їх характеристика, яка базується на широкій емпіричній базі (статистичні матеріали, результати опитування громадської думки). До таких причин К. В. Караман відносить: глобалізацію та новий соціально-політичний поділ породжений нею (глобалісти/антиглобалісти), економічну та міграційну кризи, кризу мейнстримних партій, кризу інтеграційної моделі ЄС, пандемію Covid-19, «Brexit» (с. 66–90).

На нашу думку, позитивно слід оцінити розроблену автором періодизацію розвитку євроскептицизму, яка включає такі етапи: перший етап хронологічно охоплює період з 80-х років до початку 21 ст., другий – початок 21 ст. – до 2014 р., третій – з 2014 до 2019 рр., четвертий сучасний етап – з 2019 р. до теперішнього часу (с. 93).

Заслуговує на увагу здійснений автором аналіз особливостей євроскептицизму праворадикальних партій в країнах, що стояли у витоків

євроінтеграційного процесу – Франції та Німеччини. Аналіз програмних установок «Національного об'єднання» та «Альтернативи для Німеччини» свідчить про те, що вони дещо змінили як власний зовнішній імідж партії, так і певні ідеологічні постулати. І таким чином, зберігаючи свій євроскептичний профіль, вони відмовилася від радикального євроскептицизму на користь його більш поміркованого типу (с. 122–140).

В останньому розділі роботи К. В. Караман висвітлив особливості правого радикалізму в Україні на прикладі аналізу програмних положень та діяльності політичних партій ВО «Свобода» та «Правий сектор». Дослідження праворадикального руху в Україні дозволило автору зробити висновок про те, що сучасний правий радикалізм в Україні на рівні загальнонаціональних партій не характеризується євроскептицизмом, оскільки головним ворогом української державності, загрозою суверенітету та українській ідентичності вітчизняні праворадикальні сили визначають російський імперіалізм (с. 165–177).

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів. Достовірність отриманих результатів дослідження забезпечена використанням відповідної сукупності методологічних підходів та методів політологічного дослідження, опрацюванням значної кількості наукових публікацій (398), в тому числі 326 іноземною мовою.

Вивчення тексту кваліфікаційної наукової праці К. В. Карамана засвідчує наявність у викладених в ній положеннях, висновках та рекомендаціях наукової новизни, яка полягає, насамперед, у здійсненні комплексного аналізу процесу імплементації ідеології євроскептицизму у програмні документи праворадикальних партій країн-членів ЄС та дослідженні регіональної специфіки проявів євроскептицизму у політичних програмах та діяльності європейських праворадикальних партій

К. В. Караманом удосконалено сучасні підходи до осмислення сутності явища євроскептицизму, його природи та типології праворадикальних партій у контексті використання євроскептицизму як засобу боротьби за владу.

А також у роботі дисертанта отримали подальший розвиток систематизація факторів, що зумовили розвиток феномену євроскептицизму у XXI ст. у рамках Євросоюзу та характеристика взаємозв'язку між євроскептицизмом, правим радикалізмом та націоналізмом.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні результати здійсненого К. В. Караманом дослідження, його концептуальні положення, висновки та практичні рекомендації оприлюднені у

11 публікаціях, зокрема, 3 статтях у закордонних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 2 статтях у періодичних наукових фахових виданнях України з політології, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 6 публікаціях у матеріалах науково-практичних конференцій.

Вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту наукових публікацій, необхідних для захисту кваліфікаційної наукової праці для здобуття наукового ступеня доктора філософії К. В. Караманом дотримано. Аналіз рукопису кваліфікаційної наукової праці та наукових публікацій К. Карамана вказує на відповідність публікацій основним положенням дисертації.

Дотримання вимог академічної доброчесності. Використовуючи ідеї, розробки, твердження, окремі відомості та результати досліджень інших науковців, К. В. Караман у своїй кваліфікаційній науковій праці здійснює посилання на відповідні джерела інформації. В дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фальсифікацій чи інших порушень академічної доброчесності, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконання автором дослідження, результати якого викладені у кваліфікаційній науковій праці.

Кваліфікаційна наукова праця відповідає встановленим вимогам щодо змісту та оформлення академічних текстів. Вона написана доступною для розуміння її суті мовою, позначена логікою викладу результатів дослідження, доказовістю наукових положень, висновків та рекомендацій. Зміст дисертації відповідає меті та завданням дослідження, а наявність вагомих наукових результатів дає підстави для висновку, що вона є завершеною, самостійно виконаною науково-дослідною роботою.

Теоретичне та практичне значення результатів і висновків дисертації, пропозиції щодо їх використання. Теоретичне значення основних положень, результатів та висновків дисертації полягає в тому, що узагальнений матеріал та одержані висновки складають певне доповнення до політологічних знань, присвячених вивченню особливостей партійного будівництва у країнах Європейського Союзу.

Результати, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в педагогічному процесі закладів вищої освіти для читання лекцій і розробки спецкурсів з порівняльної політології щодо особливостей функціонування партійних систем країн ЄС та організації виборчих процесів.

Емпіричний матеріал дослідження може використовуватися в підготовці аналітичних матеріалів щодо політичного розвитку країн Європейського Союзу на сучасному етапі.

А також основні положення дисертаційної роботи можуть стати у нагоді українським політичним партіям, експертно-аналітичним центрам, громадським організаціям.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Відзначаючи високий рівень концептуалізації проблеми та позитивно оцінюючи результати і висновки здійсненого К. В. Караманом наукового дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання, що мають рекомендаційний характер:

По-перше, тема дисертаційної роботи К. В. Карамана є такою «Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій країн ЄС». В той же час окреслюючи предмет дослідження його мету та завдання автор вживає термін «праворадикальні політичні партії». Яка причина такої невідповідності? Адже радикальні партії можуть бути і «лівими», а цей сегмент партійного ландшафту автором у дисертаційному дослідженні не аналізується.

По-друге, наукова новизна одержаних результатів подається автором без уточнення того, що ним конкретно зроблено. Наприклад, автором зазначається, що ним вперше «обґрунтовано регіональну специфіку проявів євроскептицизму у політичних програмах та діяльності європейських праворадикальних партій». Але на жаль дисертант не конкретизує в чому полягає така регіональна специфіка, і як це відображається у політико-практичній площині країн ЄС.

По-третє, характеризуючи методологію свого дослідження К. В. Караман серед методів, використаних для вивчення феномену євроскептицизму в тому числі зазначає і про компаративістський підхід (с. 17–18). Вважаємо, що автором не в повній мірі використаний евристичний потенціал вказаного методу, оскільки його застосування здійснюється без використання певних критеріїв / індикаторів порівняння. А якщо вони і виокремлюються, то не відбувається сам порівняльний аналіз. Наприклад, характеризуючи низку підходів до типологізації євроскептицизму, автор пропонує свою типологізацію, яка включає «крайніх правих» ортодоксів, праворадикальних популістів, правих альтерглобалістів та єврорегіоналістів. Відповідно до логіки порівняльного аналізу автор мав зробити класифікацію

праворадикальних/евроскептичних партій у країнах Євросоюзу, виокремивши при цьому три кластери. Але така робота автором пророблена не була.

По-четверте, висвітлюючи у параграфі 1.2. «Ступінь вивченості проблеми та теоретико-методологічні основи дослідження» історіографію проблеми автор роботи зробив глибокий фаховий аналіз джерельної бази зарубіжних фахівців. В той же час основні напрямки дослідження євроскептицизму та праворадикальних партій у країнах ЄС вітчизняними фахівцями дисертант, на нашу думку, зробив дещо поверхнево.

По-п'яте, характеризуючи чинники впливу на появу і розквіт євроскептицизму автор дослідження виокремлює низку криз та викликів: глобалізація та новий соціально-політичний поділ народжений нею (глобалісти/антиглобалісти), економічна та міграційна кризи, криза мейнстримних партій, криза інтеграційної моделі ЄС, пандемія Covid-19, «Brexit» та інші. На нашу думку до таких викликів, які спричинятимуть подальший розвиток євроскептичних настроїв слід також відносити і російсько-українську війну. Результати парламентських виборів в Угорщині (2022 р.), Словаччині (2023 р.), Нідерландах (2023 р.) тому яскраве свідчення. На нашу думку в подальшому такий вплив буде збільшуватися.

По-шосте, стверджуючи, що становлення європейського євроскептицизму – це складний багатоаспектний процес, що проходить під впливом цілого комплексу факторів, дисертант виокремлює такі етапи його розвитку: перший етап хронологічно охоплює період з 80-х років до початку 21 ст., другий – початок 21 ст. – до 2014 р., третій – з 2014 до 2019 рр., четвертий сучасний етап – з 2019 р. до теперішнього часу. Зазначимо, що автор не вказує які критерії він поклав у виокремлення етапів розвитку європейського євроскептицизму, взявши за точку відліку політичну практику та науковий дискурс 80-х рр. ХХ століття.

По-сьоме, окремий підрозділ дисертаційного дослідження присвячено діяльності праворадикальних рухів в Україні. Поділяючи думку автора щодо неприцільного українським правим євроскептицизму, водночас хотілося б почути думку дисертанта щодо подальших перспектив цього тренду в Україну на коротко- та середньострокову перспективу.

По-восьме, дослідження політичних партій завжди пов'язано з електоральними процесами. Автор дисертаційного дослідження неодноразово приводить електоральні результати праворадикальних партій на парламентських виборах та виборах до Європарламенту. Але використання

електоральної статистики в роботі є слабовізуалізованим і не системним. Наприклад, для відстеження динаміки євроскептичних уподобань виборців ЄС автору у формі таблиці доречно було б зробити порівняльний аналіз результатів виборів до Європарламенту, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., які автор вважає відправною точкою відліку вивчення євроскептицизму у своїй роботі. А табульовані результати парламентських виборів у країнах Європейського Союзу дали б змогу отримати нові знання про країнову специфіку поширення євроскептицизму та глибину впливу цих ідей на уподобання виборців.

Однак, зазначені недоліки та дискусійні положення не впливають на високий рівень здійсненого К. В. Караманом дослідження. Відтак, дисертація Карамана Костянтина Валерійовича «Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій країн ЄС» містить обґрунтовані й достовірні наукові результати і відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертації, затвердженими наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), до дисертацій здобувача ступеня доктора філософії, відповідно, її автор – Караман Костянтин Валерійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент:

Доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
04 грудня 2023 року

Юрій ОСТАПЕЦЬ

Підпис професора Остапця Ю. О. засвідчую:
Вчений секретар
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»:

Олена МЕЛЬНИК